

УДК 371.4:392.3(477)

Приходько Ганна,

аспірантка кафедри педагогіки

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ТРАДИЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЗА СТАТТЮ

У статті проаналізовано традиційні моделі сімейного виховання за статтю у різних суспільствах і народів. Установлено, що таке виховання має різний соціокультурний контекст: детерміновано відмінними культурними універсаліями, пов'язаними із поняттям «чоловіче» й «жіноче», провідним видом виробничо-господарської діяльності соціуму.

Ключові слова: *соціальна стать (гендер), біологічна стать, гендерний підхід, мужність, жіночність, соціокультурний контекст, сімейне виховання.*

The article is devoted to traditional models of the family education concerning children sex in different societies and nations. According to the article such education has various sociocultural contexts: it is depend on different cultural constants about the definition «male» and «female», and on the dominant production and economic life of the societies.

Key words: *gender, sex, gender approach, male and female, sociocultural context, family education.*

Проблема соціального і біологічного у розвитку дитини завжди була важливою методологічною проблемою багатьох наук, у тому разі й педагогіки. За умов сьогодення проблема не втратила своєї гостроти й актуальності. Її сучасний аналіз включає також питання співвіднесення та ролі соціальних, культурних, біологічних і психологічних факторів у розвитку й становленні статі дитини, її формуванні та вихованні у сімейному колі. Вивчення цієї проблеми може посприяти процесу оптимізації прийомів, засобів й організації форм навчання і виховання дітей протилежної статі, формування прогнозів та теоретичних узагальнень здобутків згідно ідеї гендерної рівності.

Визначальним при цьому є методологічний підхід, згідно якого розглядається проблема – статево-рольовий чи гендерний. Відповідно до позицій першого проблема полягає у розумінні соціокультурних механізмів інтерпретації біологічних даних чоловічої та жіночої статей та їхнього закріплення і трансляції у процесі родинного виховання. Натомість, статево-рольовий ґрунтується на доведенні залежності соціального розвитку особистості від біологічних характеристик статі, що спричиняє відтворення традиційних статевоїх ролей і стереотипів у сімейному колі.

Аналіз актуальних досліджень з проблеми виховання статі дітей у сім'ї дозволяє стверджувати, що наукові розвідки представлені здебільшого роботами зарубіжних авторів – Ф. Арьеса, Л. Демоза, М. Лемба, М. Мід, І. Кона, Б. Кочубея, Є. Субботського, Н. Чодороу. Вивчення процесу виховання статі дітей у родині на вітчизняних теренах хоча й розпочалися з середини ХХ ст. (Д. Луцик, М. Стельмахович, Г. Сутріна, Є. Сявавко, О. Черепова), однак вони стосувалися господарсько-економічних, морально-естетичних аспектів проблеми згідно ідеологічних переконань того часу. Натомість, поглиблене вивчення складових сімейного виховання із застосуванням якісно нових методологічних підходів є характерною ознакою останніх десятиліть минулого століття й наукового дискурсу сьогодення. Зокрема, з позиції гендерного підходу вплив батьків на особистість дітей, мету, зміст, принципи, методи і засоби виховання у родині вивчають С. Вихор, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Кісь, В. Кравець, М. Малишева, Л. Яценко та ін. Однак, серед наукових розвідок з проблеми виховання статі дітей у родині дещо бракує досліджень, які б характеризувалися міждисциплінарністю з використанням етнографічного, антропологічного, культурологічного матеріалу.

У межах статті здійснено спробу дослідити традиційні моделі сімейного виховання за статтю, їхню залежність від соціокультурного контексту побутування соціумів.

Висхідною точкою даного дослідження стали два опозиційні твердження:

1. Теза – у хлопчиках на біологічному рівні закладено матрицю воїна, а дівчата генетично запрограмовані як матері. Це виправдо-

вує диференційований підхід до виховання хлопчиків і дівчаток у родині згідно їхньої біологічної статі.

2. Антитеза – у різних культурах діти протилежної статі народжуються «*tabula rasa*», вільними від установок, уявлень і упереджень щодо моделей поведінки й рис характеру чоловіків та жінок (гендерних стереотипів). Дана обставина націлює на виховання хлопчиків і дівчаток за взірцями партнерства та взаємодоповнюваності статей, утвердження егалітарності у їхніх взаєминах.

Визначимо правомірність або хибність кожного з тверджень, при цьому сімейне виховання розглядатимемо у якості системи, що уміщує такі взаємопов'язані компоненти, як 1) вплив батьків (або осіб, що їх замінюють) на особистість дітей, 2) розвиток особистості самих дітей, 3) власне процес сімейного виховання – мету, зміст, принципи, методи і засоби виховання.

Під впливом батьків на особистість дітей, дослідники зазвичай, розуміють ступінь втручання кожного з них до процесу виховання, домінантність одного й другорядність іншого у виборі виховних засобів і методів, характер виховного впливу (демократичний, ліберальний, авторитарний) тощо. Згідно цих критеріїв, деякі науковці (Л. Арутюнова, С. Токарева та ін.) визначають характерні особливості традиційних моделей сімейного виховання: наявність чіткої диференціації чоловічих та жіночих сімейних ролей, повага до голови родини – батька [1, с. 12]. При цьому жінка має виконавчу владу, яка полягала у керівництві повсякденним життям; чоловік – законодавчу владу, тобто є керманічем долі усіх членів родини [11, с. 59]. Дійсно, результати крос-культурних досліджень М. Зелдич, Дж. Мердока, М. Мід, Е. Фрідль свідчать, що у переважній більшості культур превалює тісний фізичний, емоційний зв'язок матерів з дітьми. Саме жінки відіграють вирішальну роль у догляді й вихованні дітей на відміну від батьків-чоловіків.

Однак, аналіз відносин «батько–діти» й «мати–діти» у різних народів й культурах засвідчив, що такі відносини не є універсальними, натомість, мають безліч варіацій: від самих тісних контактів, постійного догляду батьків за дітьми до повної відсутності будь-яких зносин дітей обох статей з чоловічою або жіночою частиною.

Так, практика «традиційних» відносин матерів з дітьми характерна для суспільств, які вели осілий спосіб життя, займалися збиральництвом, рибальством, мисливством [13, с. 84]. Тобто для тих культур, провідний вид господарства яких не передбачав тривалого перебування жінки поза межами дому та не перешкоджав дітонародженню й вигодовуванню дітей. Чи-то у народів-мисливців, основний вид діяльності яких унеможлиблював безпосередню участь чоловіків у справі виховання.

Натомість, у суспільствах землеробів й скотарів, за етнографічними даними [6; 14; 15], роль виключно материнського догляду за дітьми незначна, матері не є єдиними або головними агентами виховання. За таких умов господарчого життя жінки об'єктивно не мали часу для встановлення тісних контактів з дітьми, адже були зайняті обробкою продуктів тваринництва або огородництва. Тому у багатьох традиційних народів Австралії, Азії, Африки теми материнства, репродуктивності й до сьогодні не займають центрального місця у сприйнятті жінки як такої, не є її апіорними соціальними характеристиками у порівнянні із чоловіком. Обом статям приписуються репродуктивні й соціально-виробничі функції. Про це свідчить існування обряду кувади (з фр. виношування, висиджування) – символічних правил і норм поведінки чоловіка під час пологів, обмежуючих санкцій до нього під час вагітності жінки [8, с.73].

Відносини на рівні «батько–діти» також є культурно варіативними. Проте, аналіз етнографічного матеріалу дає підстави стверджувати, що такі варіації пов'язані, передусім, не з економічним укладом життя традиційних суспільств, а з соціокультурним значенням усього, що пов'язано із поняттям «чоловіче». Так, яванських дітей з п'ятирічного віку привчають ставитися до батька з повагою як до представника вищої інстанції та взірця для наслідування [15, с. 22]. У підлітковому віці відносини дітей з батьком – офіційні, прохолодні. Навіть поняття любові до матері і до батька у яванців має різні терміни [15, с. 26].

Практику цілковитого відчуження батьків-чоловіків від дітей протилежної статі демонструють тоба-батаки (народність Південної Азії). У період статевої зрілості відносини доньки й батька у цих народів стають найбільш відчуженими. Якщо мати певним чи-

ном спілкується зі своїм дорослим сином, то батько взагалі не має права розмовляти із донькою [15, с. 57].

На противагу цим, як може здатися, цілком природнім моделям взаємин батьків і дітей, віднайдено й інші приклади впливу дорослих. Так, факт існування рівнозначної участі обох батьків у вихованні дітей засвідчує досвід родин племен манус, що у Новій Гвінеї. Поки мати опікується немовлям, старших дітей доглядає батько. Він їх годує, купає, грається з ними протягом усього дня. Через деякий час новонароджений переходить у повну опіку батька, а мати втрачає будь-які права на дітей [6, с. 202]. У цих племенах антрополог М. Мід стикнулася зі суперечками не про права батька, а про права матері на дитину [6, с. 203].

У родинах нівхів, нанайців вихованням хлопчика з 5-ти років займаються виключно особи чоловічої статі (батько, брати батька, брати матері, діди) [12, с. 110, 132]. Втім, жінки в нівхському суспільстві відіграють велику роль, доповнюють виховні функції чоловіків [12, с. 111].

У арапешів від жінок та від чоловіків також очікують підтримки, прояву ласки, догляду й турботи за дітьми [6, с. 50–51]. За свідченням М. Мід, у цих народів головна чоловіча роль, як і жіноча – це материнство у традиційному розумінні цього терміну. Хоча чоловік у цій культурі й має більше влади, дещо вищий соціальний статус, однак лише тому, що, на думу арапешів, це – зло, тягар який має нести більш фізично сильніший член подружжя [6, с. 241].

Завжди готовими замінити матір є чоловіки-бірманці, які можуть виконувати будь-яку роботу по-господарству, доглядати за дитиною [15, с. 102]. Батько й мати є однаково важливими у справі виховання дітей у дравидських народів Індії. Жінки разом із чоловіками несуть відповідальність за добування засобів існування, турботу про добробут родини та її престиж [15, с. 138].

Уважаємо, що вище викладені дані не вкладаються у межі теорії про суто природне призначення жінки бути матір'ю, а чоловіка – основним годувальником. У такому разі, значення набувають механізми, які обумовлюють ступінь близькості батьки й матері з дітьми, характер їхньої взаємодії. На наш погляд, таким механізмом є розподіл праці між особами протилежної статі, який зумовлений

провідним типом господарчо-виробничої діяльності, а також престижність «чоловічих» та «жіночих» робіт на рівні соціуму.

Так, у народів, які займаються мисливством, м'ясо та шкіру здобувають чоловіки, а жінки лише обробляють провіант [13, с. 86]. У народів, у яких мисливство не є основним промислом, більшу частину робіт виконує жінка – збирає або вирощує продукти харчування для усієї родини. А у тих народів, де чоловіки йдуть на заробітки або задіяні у воєнних діях – на жінку взагалі лягає увесь тягар робіт по-господарству та вихованню дітей [3, с. 174; 6, с. 313]. При такому розподілі праці чоловік монополізує справу розчищення земель, полювання, ведення війни. У зв'язку з тим, що ці заняття єдині джерела поповнення ресурсів, вони є більш важливі, потрібні для соціуму. Відповідно, вони дозволяють накопичувати й розподіляти матеріальні ресурси у результаті чого чоловіки отримують більше влади, престижу й повноважень у сфері родинного й суспільного життя.

На переконання Дж. Хубер [13, с. 86], такий розподіл робіт стає можливим завдяки тому, що чоловіки можуть надовго залишати домівки задля полювання, розчищення земель, вони відсторонені від безпосереднього народження та вигодовування дітей, а не тому, що жінки не здатні до такого роду занять. Одначе, маємо визнати, що у силу географічних, агротехнічних, кліматичних та ін. факторів склалися умови для встановлення монополії на більш значущі для народів заняття праці фізично сильнішими особами, тобто чоловіками. Хоча деякі дослідники (О. Вороніна, О. Зравомислова, І. Кон, М. Мід, А. Темкіна та ін.) слушно зауважують, що апеляція до біологічних характеристик чоловіків й жінок не може бути виправданням установаження стратифікації та ієрархії у відносинах статей, що подекуди відтворюється у процесі сімейного виховання.

У зв'язку з цим, правомірним видається твердження І. Кона про те, що важливим є не сам факт розподілу праці між чоловіками й жінками та диференціація їхніх соціальних функцій, а стратифікація, престижність, цих видів діяльності й право влади осіб, які їх здійснюють [2, с. 172].

Культурні варіації також віднайдено у питанні власне процесу сімейного виховання – меті, змісті, принципах, методах і засобах виховання дітей протилежної статі.

Дослідженням встановлено, що у багатьох суспільствах процес сімейного виховання залежав від статі дітей. Зазвичай, перевага з моменту народження надавалася хлопчикам. Наприклад, у батяків поняття «дитина» тотожне поняттю «син» [15, с. 47], у німців середини XIX ст. про хлопчиків говорили Kind (дитина), а про дівчинку Mädchen (дівчинка) [8, с. 119]. У суспільстві мансі народження хлопчика було ознакою того, що жінка перебуває у милості головної шаманки – «сянь», натомість, народження дівчинки – знаменувало немилість «сянь» до породіллі [7, с. 161]. У поляків поява першим сина доказ того, що жінка «зберегла вінок до весілля» [8, с. 8]. Народження хлопчика у туркмен вважалося виконаним обов'язком жінки, а поява лише дівчаток могла бути приводом для того, щоб чоловік привів у дім іншу жінку [9, с. 11].

Уточнімо, такі бажання батьків мати дітей саме чоловічої статі не виводилися просто з психолофізіології статі. Передусім, вони детерміновані домінуючим типом господарювання суспільства, потребами членів конкретного народу у забезпеченні себе належними умовами для життєдіяльності.

Так, у туркменів, у ситуації постійної зовнішньої небезпеки, народження хлопчиків було запорукою поповнення рядів воїнів, охоронців земель [9, с. 11]. Норвежці саме на синів, як майбутніх моряків, покладали обов'язок годування усієї родини [8, с. 441]. Одначе, на Самоа, де головні промисли – риболовство, збиральництво, які не потребували значних фізичних зусиль, тривалого перебування поза домом, бажаним було народження дітей обох статей [6, с. 115]. У деяких югославських народів, у яких земля й майно передавалися у спадок по чоловічій лінії, народження лише хлопчиків було небажаним, адже призводило до дроблення господарств [8, с. 64]. Усі діти незалежно від їхньої статі були бажаними у родинях народів Крайньої Півночі – ненців. У хлопчику вони вбачали майбутнього захисника, оленяра; у дівчинці – помічницю матері, продовжувачку роду, наречену, за яку можна отримати гарний викуп [12, с. 48, 64].

У суспільствах, де народження дітей обох статей було бажаним їхнє виховання у родині характеризується варіативністю. Як свідчать джерела, у деяких культурах таке виховання здійснювалося згідно принципу розмежування статей, в основі якого – соціаль-

но-економічний статус самої родини та патріархальний характер основних суспільних інститутів.

У таких родинах мета виховання дівчат і хлопчиків детермінована соціокультурними експектаціями щодо призначення чоловічої статі – бути лідером, керівником, і жіночої – бути домогосподаркою, «хранителькою домашнього вогнища». А зміст виховної діяльності батьків полягає у плеканні відповідних рис характеру: у хлопчиках – самостійності, наполегливості, активності, упевненості у собі; у дівчатках – емпатійності, поступливості, дбайливості, чуттєвості тощо.

У деяких народів ще від народження символічними чином націлюють дітей на виконання диференційованої за статтю діяльності: самоанську дівчинку до домашнього господарювання (закопують послід під шовковицю), а хлопчика до рибацтва й землеробства [6, с. 99]; пуповину нанайської дівчинці відрізають жіночим ножом (їм кроють та ріжуть тканину, хутро), хлопчика – чоловічим ножом [12, с. 122]. У родильній обрядовості кетів, народів Крайньої Півночі хлопчикам висловлюють бажання займатися мисливськими промислами, бути годувальником родини [12, с. 16], а дівчатам – рукоділлям [12, с. 33].

У родинях французької еліти XIX ст. на хлопчиків покладалася обов'язок забезпечення престижу родини [5, с. 183]. Основа сімейного виховання для дівчинки у німецьких сім'ях того ж періоду – підготовка до заміжжя [4, с. 14]. У багатьох культурах, зокрема східній Вірменії, й сьогодні у синах убачають майбутніх годувальників старих батьків, у доньках – доглядальниць за ними, які мають забезпечувати моральну підтримку [7, с. 61].

Вибір засобів виховання (за допомогою чого виховують?) у різних культурних середовищах теж багато у чому залежить від соціально-економічних умов, характеру сімейного укладу. Так, німецька традиція не виробила для дівчинки інших ідеалів, окрім шиття, в'язання, вишивання, рукоділля, музики, догляду за квітами [4, с. 14]. Схожою була й французька модель виховання дівчат у заможних сім'ях: їх навчали малювати, вишивати, художньому ткацтву, музиці, танцях, грамоті [5, с. 184]. А от у селянських родин дівчат, як майбутніх господарок, навчали рукоділлю, залучали до куховарства; хлопчиків

– до землеробства й скотарства Саме у селян розподіл праці за статтю мав найяскравіший поділ, що, на переконання М. Любарт, було продиктоване господарською необхідністю [5, с. 188].

Трудові доручення й заохочення як засіб виховання активно використовуються у сучасних туркменських родинах. Одначе, дівчат залучають до праці раніше та використовують їх як помічниць по прибиранню квартири, приготуванні та подаванні їжі, догляду за меншими дітьми частіше, аніж хлопчиків, яким надають більше самостійності [1, с. 13].

Дієвим засобом виховання статі дітей у родинах, які демонструють традиційність, є ігри. Проте, символічне навантаження, яке відображається у їхньому змісті відрізняється в залежності від статі дітей. Так, забави хлопчиків з мансійської родини орієнтують їх на підготовку до мисливства, пасіння худоби, рибацтва; дівчат – на приготування їжі, виготовлення господарського реманенту, виховання дітей [12, с. 88].

За даними іншої групи джерел, існують такі моделі сімейного виховання, для яких диференціація виховної мети, завдань, засобів та ін. згідно статі дітей не є характерною ознакою. Зокрема, у Таїланді із самого народження діти не отримують жодної інформації про диференціацію за статтю: до недавнього часу одяг жінок й чоловіків майже не відрізнявся, усі члени родини турбуються й годують дітей [15, с. 69].

Проаналізований матеріал щодо процесу сімейного виховання хлопчиків і дівчат дозволяє стверджувати, що воно є цілком спрямованим впливом на їхню стать з метою формування соціальних переконань, суспільних цінностей, які визначають конкретні моделі поведінки, види діяльності, особистісні якості дітей у відповідності до статевої приналежності. Таким чином, у свідомості дітей культивуються та укорінюються уявлення про те, що означає «бути жінкою» або «бути чоловіком» у конкретній культурі.

Дві вище проаналізовані складові сімейного виховання (вплив батьків та власне процес виховання у родині) знаходяться у площині конструювання гендеру дітей. Цілковито пов'язаною з ними та залежною від них є третя складова – розвиток особистості самих дітей. Виходячи з положень сучасної теорії соціального конструю-

вання гендеру [10, с. 102], такий розвиток є процесом і результатом установалення власного зв'язку з культурними характеристиками мужності та жіночності й інтеріоризації дітьми відповідних рис характеру, моделей поведінки.

Прикладом конструювання власної гендерної ідентичності є традиції сімейного виховання самоанських дітей [6, с. 100-102]. За рахунок того, що батьки забезпечують хлопчиків можливістю займатися активними видами робіт, надають більше свободи у виборі щоденних занять й розваг, вони виростають переконаними у власній організованості, самостійності, націленості на суспільну діяльність. Натомість, у результаті обмеженого (передусім доглядом за меншими дітьми) виховання дівчаток, вони інкорпорують у собі відповідальне ставлення до родичів та інших оточуючих.

Отже, дослідженням установлено, що традиції та досвід сімейного виховання статі дітей не є універсальними, шаблонними явищами. Виявленні міжкультурних варіацій дозволяють стверджувати, що таке виховання обумовлено різними соціокультурними контекстами побутування соціумів згідно провідного типу господарювання. Можемо констатувати, що значний вплив на формування традиційних моделей сімейного виховання за статтю здійснювали гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про фізичні, соціальні і психічні характеристики чоловіків і жінок та ступінь їхнього укорінення у суспільній та індивідуальній свідомості.

У зв'язку з цим, розповсюджена теза, яка сформульована на початку дослідження, видається неправомірною. Адже упередження щодо статі у свідомості підростаючого покоління не є уродженими, а змодельовані культурою, набуті у результаті спрямованого впливу на дитину соціальних інститутів з метою наділення її статі конкретними соціальними значеннями й характеристиками. Саме на основі таких уявлень вибудовувалася поляризація образів маскулінності і фемінності, статева стратифікація на рівні соціумів, які продовжують існувати за умов сьогодення та які подекуди відтворюються у теорії й практиці виховання хлопчиків і дівчат у родині.

Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження соціокультурного контексту традицій сімейного виховання за статтю у конкретному суспільстві в історичній динаміці.

Використана література:

1. Арутюнова Л. А. Пути и средства воспитания мальчиков и девочек в семье (на материале Армянской ССР) : автореф. на соиск. учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / Л. А. Арутюнова. – М., 1988. – 28 с.
2. Кон И. С. Ребенок и общество (историко-этнографическая перспектива) / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 269 с.
3. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М. : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. – 560 с. – (Серия «Психологи отечества»).
4. Лухманова Н. О положеніи незамужней дочери въ семьѣ / Н. Лухманова. – СПб. : Типографія и Литографія Б. М. Вольфа, 1896. – 16 с.
5. Любарт М. Семья во французском обществе XVIII – начало XX века / М. Любарт. – М. : Наука, 2005. – 296 с.
6. Мид Маргарет. Культура и мир детства / Маргарет Мид; [пер. с англ. Ю. А. Агеева]. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
7. Обычаи и обряды, связанные с рождением ребенка : [авт. сост. Т. А. Листова, Т. П. Федянович]. – М. : Координационно-методический центр прикладной этнографии, 1995. – 245 с.
8. Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы. – М. : Наука, 1999. – 518 с.
9. Союнова А. Традиционное и новое в обрядах, связанных с рождение и воспитанием детей в семьях туркменского городского населения : автореф. на соиск. учен. степени канд. истор. наук : спец. 07.00.07 «Этнография» / А. Союнова. – М., 1989. – 18 с.
10. Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / [под общ. ред. О. А. Ворониной]. – М. : МЦГИ/МВШСЭН, 2001. – 414 с.
11. Токарева С. Н. Социальные и психологические аспекты семейного воспитания / С. Н. Токарева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1989. – 80 с.
12. Традиционное воспитание детей у народов Сибири : сборник статей. – Лен. : Наука, 1988. – 256 с.
13. Хубер Джоан. Теория гендерной стратификации / Джоан Хубер; [пер. с англ.] // Антология гендерной теории : [сост. Е. И. Гапова, А. Р. Усманова]. – Минск : ПроPILEI, 2000. – С. 77-98.
14. Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Передней и Южной Азии: [ред. коллегия И. С. Кон, А. М. Решетов, М. Н. Серебрякова]. – М. : Наука, 1983. – 192 с.
15. Этнография детства. Традиционные формы воспитания детей и подростков у народов Южной и Южно-Восточной Азии : [отв. ред. И. С. Кон, А. М. Решетов]. – М. : Наука, 1988. – 191 с.